

pagrindinio žodžio formą. Tačiau apibrėžime iškeliamas „formos pasirinkimas ne pagal pagrindinio žodžio junglumą“ faktiškai neatskiria šliejimo nuo derinimo, nes šis kriterijus tinka abiem prijungimo tipams.

Taigi, nors prijungimo tipų apibrėžimai, palyginti su ankstesniais *DLKG* leidimais, gerokai pakito, bendras vidinių prieštaravimų skaičius liko daugmaž vienodas, arba net nežymiai padidėjo. Ir ateityje atidžiai stebėsime šioje universitetiniam dėstymui taip svarbioje gramatikoje taikomos prijungimo sampratos raidą. Idomu, kaip prijungimo tipai bus apibrėžiami kituose *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* leidimuose, kurių ateityje neabejotinai sulaiksime dar daug.

AMBRAZAS, V. 2005: [Rec.] Axel Holvoet, Artūras Judžentis, red., *Sintaksinių ryšių tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003. *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 167–170.

HOLVOET, A., JUDŽENTIS, A. 2003: Sintaksinių ryšių tipai. In: A. HOLVOET, A. JUDŽENTIS, red., *Sintaksinių ryšių tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–35.

HOLVOET, A., JUDŽENTIS, A., 2005a: Sintaksinės priklausomybės tipai: papildymai ir patikslinimai. In: A. Holvoet, R. Mikulskas, red., *Gramatinių funkcijų tyrimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–38.

*DLKG*¹ = Vytautas Ambrazas, red., *Dabartines lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994.

*DLKG*⁴ = Vytautas Ambrazas, red., *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Ketvirtoji pataisyta laida. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006.

Axel Holvoet

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5

LT-10308 Vilnius, Lietuva

Dėl *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijos* recenzijos¹

Akivaizdu, kad kiekviena knyga gyva tik tada, kai turi ryšį su skaitytoju. Visų autorių ar sudarytojų noras – išgirsti kuo daugiau atsiliepimų apie parengtą leidinį. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijos* (Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004, 328,

¹ *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 170–174.

[16] p., ISBN 9986-668-56-5; toliau – *Chrestomatija*) sudarytojai irgi džiaugiasi kiekviena nuomone apie savo darbą. Vienas iš pirmųjų leidinį įvertino garbusis mūsų tarmių tyrėjas V. Vitkauskas. Išsamioje recenzijoje pastebėta nemažai transponavimo ir transkripcijos netikslumų, apsirikimų, atsiradusių tvarkant sudėtingą tekstą. Už visas pastabas rengėjai labai dėkingi.

Tačiau su kai kuriomis gerbiamo recenzento išsakytomis mintimis nesinori sutiki, kai kuriais svarstomais klausimais *Chrestomatijos* autorų nuomonė šiek tiek kitokia. Todėl keletą savo nuostatų norėtume aptarti plačiau.

Pirmiausia recenzijoje neteisybė yra tai, kad „visai nutylima 1970 metų tolygi chrestomatija“. Sudarytojai suprato, kad naujoji *Chrestomatija* tėsia ankstesnių panašių darbų seriją, iš kurių dialektologams neabejotinai svarbiausias iki šiol yra *Lietuvių kalbos tarmės* (Vilnius: Mintis, 1970). Nesinorėtų sutiki ir su tuo, kad 1970 metų chrestomatija tolygi šiam leidiniui. Panašumas tarp šių knygų tik toks, kad abiejose yra tekstu iš visų lietuvių kalbos tarmių. Naujovių *Chrestomatijoje* gerokai daugiau: remiamasi kitu, dabartiniam dialektologijos mokslui priimtinu, A. Girdenio–Z. Zinkevičiaus sukurtu tarmių skirstymu², pateikiami kitokio pobūdžio aprašai, iliustraciniai žemėlapiai, kitas įrašų atrankos principas. Leidinys pritaikytas šiuolaikiniam vartotojui, leidžiantis naudotis kompiuterinės technikos galimybėmis ir atspindintis, kaip teigia recenzijos autorius, jaunesniosios kalbininkų tarmėtyrininkų kartos pozūri į tarmes. Visi šie dalykai bei santykis su ankstesniais leidiniais *Chrestomatijos* įvade plačiai aptarti (p. 13, 14). Taigi ar galima teigt, jog ankstesnė chrestomatija visai nutylima?

Nelabai aiški recenzijos autoriaus pozicija dėl tarmių „sugadinimo“ radiju, televizija ir, kaip teigama, įvairiausiomis mokyklomis. Ar tokiu „sugadintu“ tekstu, V. Vitkausko nuomone, leidiniuose teikti ir analizuoti išvis nederėt? Dialektologams jau pribrendo laikas atsisakyti siauros *tarmės* sampratos ir nuostatos, kad geras tik tas pateikėjas, kuris kalba kaip iš dialektologijos vadovėlio. Noredami tirti šiuolaikinę tarmių situaciją, privalome pripažinti, kad jos sparčiai kinta (ne nyksta, o būtent kinta!), ir 1960–1970 metais fiksuotų ypatybių dažnai nė su žiburiu nerastume. Turėtume suprasti, kad dėl pokyčių tarmės netampa menkesnės, o kintantis tarminis

² *Chrestomatijoje* pateiktas ir K. Jauniaus–A. Salio skirstymas. Kai kurioms patarmėms, pavyzdžiui, dabartinių vakarų aukštaičių, jis netgi labiau tinkamas. Beje, dabartiniame skirstyme vartojadi patarmių pavadinimai, tokie kaip *rytų aukštaičiai panevėžiškiai* ir kiti, iš tikrujų sukurti A. Girdenio siūlymu. Tai pripažista ir pats skirstymo bendraautorius Z. Zinkevičius (1994: 19). Kaltinti rengėjus autorystes nutylėjimu tikrai nederėt.

kalbėjimas – mažiau vertingas³. Besikeičiantis tarmių ir bendrinės kalbos santykis, paribio tarmių sąveika, tarmių skiriamujų ir kitų ypatybių pokyčiai irgi reikalauja kruopštaus įsižiūréjimo ir tyrimo. Gal tai, ką recenzentas vadina „tarmių sistemos pažeidimais“, téra jų nenutrūkstamo kitimo ir raidos faktai? Tikrai ne visur recenzijos autorui derėtų remtis pastebėjimais iš jo paties lankytų šnektų arba kalbininkų nuomonėmis iš praėjusio amžiaus vidurio. *Chrestomatijoje* pateikta nemažai tekstu, užrašytu XX amžiaus pabaigoje, o per tiek laiko pasikeitė ne tik pateikėjai, bet ir kai kurios jų kalbos ypatybės arba garsų žymėjimo tradicijos.

Leidinyje tekstai skaitytojui bene pirmąkart pateikiami stengiantis užrašyti realų pasakotojo tarimą fonetine transkripcija. Tiesa, ji gerokai supaprastinta dėl rašmenų trūkumo ir specifinių knygos tikslų. Anksčiau dažnai transkribuota laikantis sistemas, t. y. fonologine transkripcija, perteikiančia tik apibendrintą šnektos vaizdą. Deja, tarminio kalbėjimo dažnai negalima įsprausti į jokius iš anksto nusibrėžtus rėmus. Aišku, transkribuoti laikantis principo „čia turi būti tariama taip“ nepalyginamai lengviau. Stengiantis užrašyti taip, kaip tariama, nelengva išvengti klaidų, tačiau toks tekstas tyrėjui vertingesnis. Todėl *Chrestomatijoje*, kaip mini recenzijos autorius, iš tikrujų ne vienoje vietoje pasitaiko, kad tame pačiame tekste, kartais ir tame pačiame sakinyje, žodis užrašytas nevienodai. Žinoma, galima tokius nevienodus laikyti „sugadintais“, tačiau vargu ar leistina jų nefiksuoti. *Chrestomatijos* įvade transkripcijos principai aiškiai nusakyti (p. 12), todėl autorių nuomonė šiuo klausimu turėtų būti aiški.

Galima tik sutiki su recenzentu, kad iš trumpo, 15–20 minučių tetrunkančio, pokalbio su pateikėju nauda menka. Šiuolaikinės technikos priemonės leidžia užrašyti gana ilgus, kartais net 4–5 valandų trukmės tekstus. Visi *Chrestomatijoje* esantys įrašai – ištraukos iš bent valandą trunkančių pasakojimų. Ilgesnių tekstu pateikti buvo neįmanoma, jų trukmę lémė kompaktinės plokštelės talpa.

Padiskutuoti norėtusi dėl kai kurių transkripcijos dalykų. Vienas iš dažniausiai recenzento kritikuojamų atvejų – priebalsių minkštumo žymėjimas samplaikose, kur vartojami priebalsio *n* gomuriniai variantai *η* (kietasis) ir *η'* (minkštasis). V. Vitkauskas nuomone, minkštasis variantas įmanomas tik prieš minkštuosius *k'*, *g'*, o kietasis – tik prieš kietuosius. Ši autoriaus nuostata ginama ne tik recenzijoje, tam skirtas atskiras *Mažmožis* tame pačiame *Acta Linguistica Lithuanica* numeryje (Vitkauskas 2005:

³ Kitas reiškinys, beje, daug skaudesnis – mažėjantis tarmės ir tarminio kalbėjimo prestižas tarp jaunimo ir visoje visuomenėje. Būtent tuo dialektologams ir visiems kalbininkams reikėtų ypač susirūpinti.

161). Iš tikrujų samplaikose lietuvių bendrinės kalbos priebalsiai beveik visuomet esti arba visi minkštieji, arba kietieji pagal regresyvinio asimiliacinio minkštinimo dėsnius (plg. Girdenis 2003: 242, Pakerys 2003: 181).

Tarmėse asimiliacinio minkštinimo įvairovė didesnė, tačiau šiuo atveju diskutuoti reikėtų ne dėl *n* gomurinių alofonų, o dėl priebalsių *k*, *g* minkštėjimo laipsnio samplaikose. Gomurinio sonanto kietumo–minkštumo skirtumai⁴ girdėti palyginus žodžius *laŋkstùs* : *laŋ'ks'tì⁵*, *dæŋktà* : *deŋ'ktì*, *diŋ.ktu.* : *diŋ'.kti* ir kt. Nuo tolesnio skiemens priešakinio ar užpakalinio vokalizmo priklauso ne tik sonanto kietumas ar minkštumas, skiriasi ir viso pirmesnio skiemens kokybė. Iš regresyvinės garsų derinimo grandinės iškrinta tik priebalsiai *k*, *g*. Fonologijos specialistų ne kartą pastebėta, kad šie priebalsiai samplaikose minkštėja labai menkai arba išlieka visai kieti, tačiau netrukdo minkštēti prieš juos esantiems garsams, pvz.: *al'ks'n'ùs*, *smul'kmē*, *veř'.kti*, – šiuose žodžiuose sonantų minkštumas aiškiai girdimas.

Recenzento minimas prof. A. Girdenio straipsnis (2000: 165–167) skirtas visai ne gomurinių sonantų minkštumo problemai, o priebalsių *k*, *g* minkštėjimo laipsniui. Jame teigama, kad ankstesniais metais lietuvių kalbininkai (J. Gerulis, P. Jonikas, J. Balčikonis, E. Mikalauskaitė ir kt.) laikęsi nuomonės, jog samplaikose *k*, *g* neminkštėja (Girdenis 2000: 165). Tik prieš keliolika metų imta manyti, kad bendrinėje kalboje priebalsių samplaikos ištisai patiriančios asimiliacinį minkštinimą (Pakerys 1986: 286). Deja, šio naujesnio požiūrio neparėmė nei tarmių faktai, nei eksperimentiniai tyrimai. Minimame straipsnyje prof. A. Girdenio daroma išvada, kad priebalsiai *k*, *g* samplaikose artimesni kietiesiems, net ir būdami minkštujų apsuptyje. Taigi tokio tipo junginiai tartini *al'ks'n'ùs*, *pravíř'.gdi:s*, *čir'kšl̩i:s* ir kt. Laikanantis šio požiūrio transkribuoti visi *Chrestomatijos* tekstai, tai kaip galima teigti, kad joje „einama net prieš knygos konsultantą prof. habil. dr. A. Girdenį“ (Vitkauskas 2005: 161)?

Recenzijoje tarsi su priekaištu teigama, kad daugelio patarmių tekstuose suprišakėjęs balsis *e* išvirstas „žemaitiškuoju“ *ę*. Žemaitiškasis *ę* < *i* tikrai skiriasi nuo *ę* < *e*, tačiau tuo pačiu ženklu žymimi kelių patarmių skirtinti garsai. Trūkstant išsamaus

⁴ Rengiant straipsnį, samplaikų minkštumo klausimu teko diskutuoti su doc. dr. Ž. Markevičiene. Jos nuomone, gomuriniai nosiniai sonantai samplaikose minkštėja labai nežymiai, būtent dėl tos priežasties, kad eina prieš neminkštėjančius *k*, *g*. Šiai problemai spręsti reiketų eksperimentinių tyrimų.

⁵ Tiesiai prieš priešakinės eilės balsius priebalsių minkštumas niekur nežymimas.

ženklų rinkinio, dialektologams tai tenka daryti gana dažnai, pavyzdžiu, vienodai žymimas rytiečių *katę.s* aiškiai skiriasi nuo žemaičių *vę.sa*. Trumpasis nekirčiuotas *e* prieš minkštajį priebalsį daugelyje patarmių tariamas labai uždarai, nežymėti tokio ryškaus kokybinio varianto negalima. Fonemos /e/ visų vartojamų alyfonų ženklų eilutė tekstuose atrodo taip:

ēe – daug uždaresnis už *e*, labai įtemptas diftongiškas balsis, dažniausiai vartojamas pietinių vakarų aukštaičių kauniškių – suvalkiečių, jo žymėjimas leidiniuose įvairuoja;

ę – šiek tiek uždaresnis už *e* balsis, dažniausiai tariamas nekirčiuotas prieš minkštajį priebalsį arba tvirtagaliame ir nekirčiuotame dvibalsyje *ei*;

e – pagrindinis „neutralus“ alyfonas;

ę – šiek tiek atviresnis už *e* balsis;

œ – labai atviras diftongiškas balsis, vartojamas prieš kietąjį priebalsį.

Bene daugiausia „pylos“ nuo recenzento kliuvo vakarų aukštaičių kauniškių skyriui. Kadangi šio straipsnio autorei, kilusiai iš kauniškių ploto, daugiausia teko prisdėti prie skyriaus rengimo, dėl kai kurių minčių irgi norėtusi padiskutuoti. Pirmiausia dėl tvirtapradžių dvigarsių dėmenų *i*, *u* trukmės ir kokybės. Iš tikrujų iki šiol tradiciškai buvo manoma, kad šiaurinė kauniškių dalis (Jurbarko, Šakių šnekta) ir pietiniai jų kaimynai zanavykai (Griškabūdžio, Jankų apylinkės) yra bene vieninteliai iš viso lietuvių kalbos ploto, neilginantys šių dvigarsių dėmenų⁶ (Zinkevičius 1966: žemėl. Nr. 70, 72; LKT 1970: 180–192; LKA 1982: 38, žemėl. Nr. 20)⁷. Taip teigiamą beveik visuose ankstesnių metų dialektologų darbuose nuo pat recenzijoje minimo F. Kuršaičio laikų. Deja, remiantis vien klausą, be jokių eksperimentinių tyrimų. *Chrestomatijoje* esantys žemėlapiai, beje, rengti pagal *Lietuvių kalbos atlasą*, tai nurodyta *Ivade* (p. 14), todel juose palikta šaltinyje vaizduota padėtis.

Pastaraisiais metais pradėta kelti hipotetinė mintis, kad ir šios šnėktos negalėtų būti išimtis iš viso lietuvių kalbos ploto. Skirtingą prozodinę sandarą (trumpuosius balsius ir dvigarsius) turinčių skiemenu požymiai turėtų neabejotinai skirtis. Žinoma, jog lietuvių kalbos tvirtapradžių dvigarsių vienas iš svarbiausių požymių – di-

⁶ Pastebėtina, kad LKA veliuoniškių plote cirkumfleksinių (tęstinių) dvigarsių pirmieji dėmenys *i*, *u* žymimi pusilgiai (1982: žemėl. Nr. 21). Pagal tokį žymėjimą atrodo, kad jie ilgesni negu tvirtapradžių, kas vargai tikėtina.

⁷ Greta esančiame pietų žemaičių raseiniškių plote daugiau autorų žymi pusilgius ir net ilguosius tvirtapradžių dvigarsių dėmenis *i*, *u* (Zinkevičius 1966: žemėl. Nr. 70, 72; Grinaveckis 1973: 130–132; LKT 1970: 102–128). Taigi skirtingu patarmių analogiškų garsų žymėjimo tradicijos iki šiol skyrėsi.

desnė pirmojo dēmens trukmė (plg. Pakerys 1982: 159). Todėl imta galvoti, kad ir šiame plote aptariamuju dvigarsių dēmenys *i*, *u* galbūt nėra trumpieji (plg. Girde-nis 1996: 111). Įtvirtinti šią nuomonę kol kas sekasi sunkiai, jau vien dėlto, kad, kaip teigia recenzijos autorius, pasitvirtinus hipotezei, Lietuvoje nebeliktų vietų, kur dēmenys tariami trumpai, o bendrinės kalbos tarties normos reikalauja tarti būtent taip. Atidžiau pasiklausius daugiau šiaurinių kauniškių šnektų tekstu, be jokių eksperimentinių tyrimų pirmiausiai aiškiai išgirstas ne kiekybinis, o kokybinis dvigarsių dēmenų skirtumas nuo ilgųjų ir nuo trumpųjų balsių. Dvigarsių dēmenys atrodo atviri, mažai įtempti, todėl *Chrestomatijoje* visur žymėti ženklais *i*, *u* (būtent pabraukimas, kurio recenzentas nepastebėjo, žymi atvirumą). Ekspresyviau kalbant ir pabrėžiant žodį, kartais šie garsai dar labiau paplatėja ir virsta balsiais *ɛ*, *ɔ*, panāšais į žemaitiškus. Šiame plote pasitaiko daug bendrų su žemaičiais ypatybių, tik ne visada pasireiškiančių sistemingai. Todėl ir tvirtapradžių dvigarsių dēmenų *i*, *u* platėjimas – dažnas reiškinys. Gaila, kad recenzentas, atidžiau nepasigilinės į transkripcijos ženklus, apkaltino *Chrestomatijos* rengėjus nesamais dalykais. Knygoje tikrai nebuvo teigiamą, kad šiaurinės kauniškių šnektos taria taip pat, kaip kapsai apie Marijampolę, Prienus ir kitur. Užrašymai *pí.rmas* : *pí.rmas*, *dú.nda* : *dú.nda* žymi visiškai skirtingą kokybinį tarimą, pirmųjų nėra nė viename tekste iš šiaurinio kau-niškių ploto, jų sistemių tokis ilginimas svetimas. Beje, autorius mini, kad klausantis aptariamuju šnektų dvigarsių, girdimas *i*, *u* plastelėjimas, taigi pripažystama, kad iš klausos jie skiriasi nuo trumpųjų balsių.

Atlikus nemažai eksperimentinių kiekybės tyrimų (Bacevičiūtė 2001; Bacevičiūtė, Leskauskaitė 2004; Bacevičiūtė 2004, 88–94; Vaišnienė, Bacevičiūtė 2005, 292–303), matavimais nustatyti tokie garsų trukmės santykiai:

- dvigarsių dēmenų *i*, *u* ir trumpųjų balsių – 1 : 0,63;
- dvigarsių dēmenų *i*, *u* ir ilgųjų balsių – 1 : 1,23.

Taigi trukme tvirtapradžių dvigarsių dēmenys *i*, *u* skiriasi ir nuo trumpųjų, ir nuo ilgųjų balsių, bet artimesni ilgiesiems⁸. Čia verta pastebėti, kad tiriant garsus išryškėjo neatitikimas tarp realių požymių ir klausų suvokiamo, audicinio, įspūdžio. Kadangi kokybiškai šie pailgėjų dvigarsių dēmenys labai skiriasi nuo ilgųjų- įtemptųjų *i*, *u*, iš klausos gana dažnai suvokiami kaip trumpieji. Tačiau išmatavus trukmę, trumpaisiais jų laikyti negalima. Todėl ir *Chrestomatijoje* jie visur žymėti kaip pusil-

⁸ Didėnė trukme lemia tai, kad minimose šnektose pasitaiko šių dvigarsių dēmenų dvibalsinimo atvejų. Dažni tarpiniai variantai tarp *i*, *u* ir *ɛ*, *ɔ*, siek tiek sudvibalsinti '*e*', '*o*'.

gai atvirieji. Beje, iš klausos aiškiai girdimas trumpųjų balsių ir dvigarsių dėmenų skirtumas, pvz.: *s'pire : s'pí.r'ti, kùras : kú.r'ti*.

Recenzijos autorius stebisi, kad *Chrestomatijoje* vakarų aukštaičiams kauniškiams priskiriama Jurbarko šnekta. Tačiau pagal dabartinį tarmių skirstymą jurbarkiškiai ir yra tikriausi kauniškiai, neatitraukiantys kirčio iš žodžio galo. Teisybė, kad Jurbarko šnekta šiek tiek skiriasi nuo pietinėje Nemuno pusėje esančių kauniškių šnekų, būdama arčiau žemaičių ploto, turi daugiau žemaitiškų ypatybių, bet negi dėl to laikysime ją žemaičiais? Šiaurės vakarų aukštaičiai (turbūt reikia suprasti – A. Salio skirstymo *aukštaičiai vakariečiai žiemiečiai*, plg. Salys 1992: 102) dabartiniame skirstyme juk nėra skiriami. Be to, teiginys, kad Jurbarko šnektoje nekirčiuoti *o*, *e* atvirosiose galūnėse atliepiami tik balsiais *a*, *e*, jau neatitinka tikrovės. Naujausi stebėjimai, atlikti 2003 metų vasarą Smalininkuose ir vėliau aplinkiniuose punktuose, rodo, kad trumpieji *i*, *u* vartojami pramaišiui su *e*, *a* daug toliau į vakarus nuo LKA (1982: 49, 56, žemėl. Nr. 32, 38) nurodytos ribos ties Skirsnemune.

Kitų patarmių aprašuose ir tekstuose recenzentas didelių klaidų ižvelgė mažiau, didžiąją dalį pastabų sudaro transkripcijos ir transponavimo neatitikimai. Išsakyti diskusines mintis norėtusi dėl kelių svarbesnių pastabų.

Recenzento abejojama dėl šiauliškių formos *plàukai*. Pasak jo, turėtų būti rašoma *pláukai*⁹, t. y. atitrauktinį kirtį turinčiuose skiemenyse nesą priegaidžių skirtumų. Jau senokai pastebėta, kad atitrauktinio kirčio priegaidės skiria ne tik šiaurės žemaičiai kretingiškiai, bet ir kiti žemaičiai bei rytų aukštaičiai panevėžiškiai (Salys 1992: 124–125; Garšva 1977: 83; Kačiuškienė 2006: 56; Girdenis, Židonytė 1994: 119 4 išn. ir kt.). Dabartiniu metu šiauliškių šneką (tiesa, tik pietinių) prozodiją išsamiai ištysusi R. Kazlauskaitė. Eksperimentiniai tyrimais jos įrodyta, kad Pašušvio šnektoje, greičiausiai ir visoje pietinėje šiauliškių dalyje, atitrauktinio kirčio priegaidės dvibalsiniuose ir dvigarsiniuose skiemenyse skiriasi. Jas ryškiausiai diferencijuoja pirmojo dėmens kokybė: neoakūtinių dvigarsių pradinis dėmuo mažiau redukuotas, grynesnis negu atitinkamas neocirkumfleksinių skiemenu dėmuo (Kazlauskaitė 2005: 322). *Chrestomatijos* rengėjai šio požiūrio ir laikėsi.

Diskutuoti galima dėl šiauliškių tvirtagalės priegaidės pirmojo sando trukmės. Recenzijos autorius teigia, kad šiauliškių priegaidės esančios tik muzikinės, t. y. priklausančios nuo tono judėjimo. Tvirtagalės priegaidės pirmojo sando pabrėžimas jo esą nepailginas, taigi turėtų būti žymima *išein*, *šāugdava*, o ne *išē.in*, *šā.ugdava*. Šiau-

⁹ Žymejimas šiuo atveju yra sutartinis dalykas. Galima būtų rašyti ir *pláukai* : *laúkai*, bet gravis ryškiau parodo priegaidžių skirtumą.

rinių šiauliškių priegaides išsamiai eksperimentiškai tyrusi A. Laigonaitė. Jos tikrai teigama, jog „tvirtagaliuose dvibalsiuose didžiausias balso tvirtis sutelktas į pirmąjį komponentą, bet pastarasis yra maždaug tokio pat ilgumo, kaip ir antrasis dvibalsio komponentas“ (1958: 91). Tyrimas yra vienas iš pirmųjų eksperimentinių darbų. Juo šiuo metu, pasikeitus eksperimentų metodikai ir priemonėms, aklai pasitikėti negalima. Lietuvių kalbos priegaidžių požymiai ilgą laiką buvo apibūdinami, tēsiant F. Kuršaičio *muzikinės priegaidės* (apibūdinamos tono kitimu) ir K. Jauniaus *dinaminės priegaidės* (apibūdinamos intensyvumo kitimu) tradicijas. Praėjusio amžiaus 6–7-to dešimtmečio darbuose šie terminai buvo populiarūs. Tačiau po prof. A. Pakerio tyrimų (1982) visų fonetikos specialistų vieningai pripažistama, kad lietuvių kalbos priegaidė, kaip ir kirtis, yra mišrios prigimties reiškinys ir negali būti apibūdinama vienu kuriuo nors požymiu, tik jų kompleksu. Vargu ar galėtų šiaurinis šiauliškių kampus išsiskirti iš bendros sistemas. Jei tvirtagalė priegaidė koncentruojama pirmajame dėmenyje, tai ryškesni esti visi jo požymiai (grynesnė kokybė, aukštesnis tonas, didesnis intensyvumas, ilgesnė trukmė), o ne kuris nors vienas. Be to, šiauliškių tvirtagaliai skiemėnys net ir iš klausos aiškiai skiriasi nuo turinčių atitrauktinį kirtį tvirtagalės prigimties skiemenu, poras *ā.ušra* ,*aūšrą* : *aušra* ,*aušrą* diferencijuojant būtent pirmojo dėmens kiekybę.

Dėl šakyniškių ir žagariškių kirčiuotų balsių *i*, *u* ilginimo – jau minėta, kad *Chrestomatijoje* garsus stengtasi transkribuoti taip, kaip jie tariami. Klausantis tekstu girdėti, kad ilginimas Žagarėje nesisteminges: vienur tariama vienaip, kitur – kitaip. Taip ir stengtasi rašyti. Beje, kalbantis su jaunesniais iš tų vietų kilusiais žmonėmis¹⁰, girdėti, jog pastaruoju metu dar labiau linkstama šiuos balsius ilginti. Matyt apibendrinama kaimyninėse šnektose esanti situacija.

Nelabai aišku, kodėl recenzentui iš aprašymo (p. 78) ir žemėlapio (po p. 76) neaiškūs pietų aukštaičių balsių *e·* / *ɛ·* ir *o·* / *ɔ·* vartojimo arealai. Aiškiai pasakyta, kad uždarieji balsiai vartojami rytinėje pietų aukštaičių dalyje, maždaug iki Nemuno, atvirieji – vakarinėje. Tokios pat nuomonės laikosi ir Ž. Markevičienė, kuri, perklausiusi ir iššifravusi daugybę pietų aukštaičių tekstu, teigia, jog „uždari *o·*, *ɛ·* tariami šiaurinėse ir rytinėse šnektose – tai Trakų, Kaišiadorių rajonai, Varėnos rajono rytinė dalis. <...> Kitur (Alytaus, Lazdijų rajonuose, Varėnos rajono vakarinėje dalyje, apie Druskininkus) tariami atviri *ɔ·*, *ɛ·*, neretai net atviresni už uteniškių“ (1999:

¹⁰ Iš Joniškio kilusios ir gerai šiaurines šiauliškių šnektas pažistančios kolegės A. Kaikarytės teigimu, dabartiniu metu žagariškiai ir šakyniškiai linksta ilginti apariamuosius balsius iki pusilgių, tik ne visada sistemingai.

27–28). Laikantis šio požiūrio, *Chrestomatijoje* pateikti visi pavyzdžiai bei tekstai, išskyrus tuos atvejus, kur ištarta nedėsningai.

Norėtusi atsakyti į porą pastabų, skirtų rytų aukštaičių skyriui. Pirmiausia dėl iliatyvo ir inesyvo formų priegaidžių. Ankstesniuose darbuose šių linksnių priegaidžių žymėjimas buvo nenuoseklus. Dažniausiai abiejų linksnių formose žymėta tvirtapradė priegaidė. Tik pastaraisiais metais pradėta kelti mintis, kad tose rytų aukštaičių šnektose, kur vartojamos sutrumpėjusios iliatyvo ir inesyvo formos, jas skiria priegaidė, plg.: *ainù pæ.v̄s* ir *ar'kli.s gá.na.s pæ.v̄s* (Rinkauskienė 1999: 5). Idomu, kad tvirtagališkai iliatyvo formas kirčiavęs J. Jablonskis – *Šiauliūōsna, daržuōsna, daržuōsen, Salōsna, Salōsen* (1957: 72). Tiesa, jo žymėjimas sukritikuotas, esą, būdamas vakarų aukštaitis, jis negalėjo tinkamai sukirčiuoti gimtojoje tarmėje neturimų formų¹¹ (Zinkevičius 1966: 214). Šiai hipotezei patvirtinti (arba paneigti) reikia atliliki eksperimentinių tyrimų, tačiau iš klausos sutrumpėjusios formos skiriiasi.

Recenzijos autoriaus nuomone, rytų aukštaičių širvintiškių plote priesaga *-ytē* turėtų būti kirčiuojama tvirtapradiškai, pvz.: *mer'gít-es, sukní-te, nabagíč-u* ir kt. Tačiau kuo toks tvirtinimas remiamas, neaišku, nes širvintiškiai priklauso kirti atitraukiančių šnektų plotui ir visos formos, kurios gali padėti nustatyti priegaidę, kirčiuojamos kamiene. Iš klausos šio tipo formų priegaidės atrodo visai nepanašios į tvirtapradę. Beje, tokią priesagą balsis ir kitų tyrėjų žymimas vidurinės priegaidės ženklu, pvz.: *smalí-te, mari-te* (Markevičienė¹² 1999: 100–109).

Dėl daugelio žemaičiams skirtų pastabų galima sutikti, tačiau kai kurios iš jų irgi abejotinos. Visai neaiškus teiginys, kad „afrikatų č, dž buvimo plotai néra tvarkingai aprašyti“. Be aprašo, esančio p. 198, afrikatų vartojimo arealai ir paplitimo laipsnis nurodyti žemaičių tarmės ypatybių lentelėje (po p. 200) ir iliustruoti kiekvienos patarmės žemėlapyje. Skaitytojas tikrai gali surasti reikiamą informaciją.

Žodis *balandis* dabar gal ir žinomas visai Lietuvai, iš knygų išmoktas, ypač po tiek metų intensyvios *taikos balandžio* vartosenos, bet anksčiau *balandžio* ir *karvelio*

¹¹ Tačiau daugelio dialektologų nuomone, iš visų aukštaičių būtent vakarų aukštaičiai kauniškiai geriausiai suvokia priegaidžių skirtumus.

¹² Vidurinė priegaidė širvintiškių tekstuose autorės žymima visuose kirčiuotose ilguosiuose balsiniuose skiemenyse, pvz.: *pasakí-s'u, viena, mó-tera, pá-sakava, cigó-ne*. Ž. Markevičienės ir V. Markevičiaus (1995: 69–72) tyrimų duomenys rodo, kad širvintiškių kirčiuoti ilgieji balsiai žymiai (daugiau negu dvigubai!) trumpesni negu bendrinės kalbos, o esant tokiai mažai trukmei, tiesiog neįmanoma ryškiai ištarti priegaidžių.

izoglosa tikrai skyrė žemaičių ir aukštaičių tarmes¹³ (plg. LKA 1977: 149, žemėl. Nr. 76).

Ir dar keletas minčių dėl tų atvejų, kuriuos recenzentas laiko transkripcijos klaidomis. Išskyrus tas vietas, kur tikrai likę netikslumų, klaidų dažnai įžvelgiama ten, kur, autoriaus nuomone, tarimas neatitinkas tarmės sistemos. Nereikėtų pamiršti, kad didžioji dalis siūlomų taisyti žodžių įgarsinti, pvz.: *mē·d̄s*, *u᷑ks* (p. 18, 19), *kàmul̄s*, *sú.n̄s* (p. 196, 197). Atidžiau pasiklausius, girdéti, kad transkribuota taip, kaip tariama. Tą patį galima pasakyti ir apie ištisinius tekstus: stengtasi transkribuoti pagal tarimą, nors tai ir neatitiko apibendrinto šnekto vaizdo. Pavyzdžiui, Katyčiuose galūnių tarimas įvairuoja – *i.sib'r'úovę*, *pradé·i^u*, *sukrúovi*, *viéž*, kad ir kaip norėtume, jog būtų tariama *i.sib'r'úove*, *pradé·ie*, *sukrúove*, *viéže*. Žagarės tekste frazėse *rē.ik bā.ndō.s ganít'* ‘reikia bañdos ganyti’ ir *to.z_ báandas než'u.ré·si* ‘tos bandōs nežiūrēsi’ akivaizdžiai vartojama ne ta pati forma, todėl ir tarimas skiriasi.

Recenzijoje teigama, jog „mokslo veikalose atidumas ir teisybė – būtini dalykai“. Tai protinga ir teisinga nuostata, kurios mokslininkams derėtų visur laikytis. Tačiau kuo leidinys sudėtingesnis (*Chrestomatija* su didžiulių kiekių transkribuotu tekstu) tikrai nebuvo lengva nei rengėjams, nei leidėjams), tuo sunkiau tame išvengti netikslumų. Kad nuo klaidų nesame nė vienas apsaugotas, geriausiai rodo pats recenzijos tekstas. Visiškai neaišku, kaip suprasti recenzento siūlymą *dēj'.kt'*, *dingti'* taisyti *dējgt'* (nesuprastas žodis, užrašytas pusiau transkripcija, pusiau bendrinės kalbos rašmenimis). Citujant pavyzdžius (nesvarbu, ar taisytinus, ar ne) iš recenzuojamos *Chrestomatijos*, derėtų juos pateikti tiksliai taip, kaip buvo užrašyti. Tačiau neatitikimų su *Chrestomatijos* tekstu yra vos ne kiekviename recenzijoje pateiktame žodyje, pvz.: *dēj'.kt' ~ dēj̄'.kt'* (p. 18), *ž'un'ks'n'us ~ ž'u᷑'ks'n'us* (p. 22), *ír ~ Ír* (p. 51), *aštuńtais ~ aštuńtais* (p. 51), *dēviń.tais ~ dēvińtais* (p. 51), *ua ~ u᷑a* (p. 54), *plàukai ~ plàukai* (p. 63), *ḡ.lei ~ ḡ.lei* (p. 69), *ú.žlips' ~ ú.ž'lips'* (p. 70), *lá.kstå:s ~ lā:kstå:s* (p. 70), *bā.ndō.s ~ bā.ndō.s* (p. 71), *než'u.ré·si ~ než'u.ré·si* (p. 71), *mokeš'čei ~ mokeš'čei* (p. 75), *rē.škæ ~ rē.š'kæ* (p. 75), *la᷑j.k'e ~ la᷑j.kæ* (p. 77), *namōpi ~ namō·pi* (p. 93), *dalíkas ~ dalí·kas* (p. 95), *vílkas dzidzá.use(s) ~ víl.kas zízäé.use(s)* (p. 115), *dur'ní:s'te ~ dur'ní:s'te.* (p. 141), *nedó·ra.s ~ nedó·ra.s* (p. 141), *kaimí.ŋka ~ kaimí.ŋ-ka* (p. 141), *bú.dava ~ bú.dava.* (p. 147), *liktarnæ.la.s ~ liktar'næ.la.s* (p. 147), *iš-plēždava ~ išplēždava.* (p. 147), *pakij'kl'ú.kai ~ pakij'kl'ú.kai* (p. 166) ir t. t. Nedidžiau mokslų, vartoja tik *karvel̄*.

¹³ Jokio *balandžio* nežino ir autorės giminės šnėktos, visi vyresni žmonės, ragavę mažiau mokslų, vartoja tik *karvel̄*.

deli trūkumai – tai taškelio, tai brūkšnelio nepadėta, tai vietoje redukuoto balsio paprastas parašytas, tai vėl kas. Tačiau transkribuojant visi taškeliai ir brūkšneliai turi savo paskirtį.

Dar sykį ačiū recenzijos autorui už suteiktą galimybę išsakyti kai kurias diskusines pastabas dialektologijos klausimais.

LITERATŪRA

- BACEVIČIŪTE, R. 2001: Mīšriųjų dvigarsių kiekybė šiaurinėse kauniškių šnektose. In: *Paribio kalbų ir tarmių problemos: Tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos Europos kalbų metams, pranešimai: Šiauliai, 2001 m. balandžio 27 d.* Šiauliai, 12–19.
- BACEVIČIŪTE, R. 2004: *Šakių šnekto prozodija ir vokalizmas.* Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- BACEVIČIŪTE, R., Leskauskaitė, A. 2004: Akūtinių dvigarsių pirmųjų dēmenų [i], [u] trukmė aukštaičių šnektose. In: *Baltų ir kitų kalbų fonetikos ir akcentologijos problemos.* Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 9–20.
- GARŠVA, K. 1977: Akcentuacijos ir vokalizmo sąryšis šiaurės vakarų aukštaičių panevėžiškių tarmėje. *Lietuvių kalbotyros klausimai* 17, 76–88.
- GIRDENIS, A. 1996: [Rec.:] A. Salys, *Raštai 4: Lietuvių kalbos tarmės.* Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, 1992. *Baltistica* 31 (1), 101–114.
- GIRDENIS, A. 2000: Dėl [k], [g] minkštumo prieš kitus priebalsius. *Kalbotyra* 48 (1)–49 (2), 165–167.
- GIRDENIS, A. 2003: *Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai.* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- GIRDENIS, A., ŽIDONYTE, G. 1994: Šiaures panevėžiškių (Rozalimo šnekto) balsių sistema. *Baltistica* 29 (2), 115–154.
- GRINAVECKIS, V. 1973: *Žemaičių tarmių istorija (fonetika).* Vilnius: Mintis.
- JABLONSKIS, J. 1957: *Rinktiniai raštai 1.* Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
- KAČIUŠKIENĖ, G. 2006: *Šiaurės panevėžiškių tarmės fonologijos bruozai.* Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- KAZLAUSKAITE, R. 2005: Atitrauktinio kirčio priegaidės Pašušvio šnekoje. In: *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos 1.* Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 313–324

- LKA 1977 – *Lietuvių kalbos atlasas 1: Leksika*. Vilnius: Mokslas.
- LKA 1982 – *Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika*. Vilnius: Mokslas.
- LKT 1970 – *Lietuvių kalbos tarmės (chrestomatija)*. Vilnius: Mintis.
- MARKEVIČIENĖ, Ž. 1999: *Aukštaičių tarmių tekstai 1*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- MARKEVIČIENE, Ž., MARKEVIČIUS, V. 1995: Kelios pastabos apie Vidiškių šnekto balsių ir dvibalsių trukmę. *Kalbotyra* 44 (1), 69–72.
- PAKERYS, A. 1982: *Lietuvių bendrinės kalbos prozodija*. Vilnius: Mokslas.
- PAKERYS, A. 1986: *Lietuvių bendrinės kalbos fonetika*. Vilnius: Mokslas.
- PAKERYS, A. 2003: *Lietuvių bendrines kalbos fonetika*. Vilnius: Enciklopedija.
- RINKAUSKIENĖ, R. 1999: *Rytų aukštaičių uteniškių vardžių dabartinė padėtis ir istorinė raida. Daktaro disertacijos santrauka*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- SALYS, A. 1992: *Raštai 4: Lietuvių kalbos tarmės*. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.
- VAIŠNIENĖ, D., BACEVIČIŪTĖ, R. 2005: Dėl pietų žemaičių raseiniškių ir šiaurinių vakarų aukštaičių kauniškių dvigarsių [i, u + l, m, n, r]. In: *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos 1*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 292–303.
- VITKAUSKAS, V. 2005: Mažmožis 7. *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 161.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1966: *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis.
- ZINKEVIČIUS, Z. 1994: *Lietuvių kalbos dialektologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Rima Bacevičiūtė

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, 10308 Vilnius, Lietuva

rimaba@ktl.mii.lt